

Länsstyrelsen
Västerbotten

Kulturhistoriska värdebeskrivningar över kyrkomiljöerna i Västerbottens län

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

Kyrkomiljön

Under 1800-talet började man diskutera att dela av den norra delen av Skellefteå väldiga storsocken till ett eget pastorat. Efter en långvarig dragkamp mellan Byske och Finnräsk om att bli huvudort för den nya socknen bestämdes 1867 att kyrkan och prästgården skulle förläggas till Byske, ca 30 km norr om Skellefteå. Byske hade med sitt kustnära läge vid Byskeälvens utlopp bättre förutsättningar för handel och kommunikation än Finnräsk, det fanns en livskraftig industri och jordbruksmarken var betydligt bättre än längre upp i älvdalen. Trakten präglas i sin helhet av skogen, vilket gav upphov till en expansion av sågverksindustrin under 1800-talet. Strax utanför Byske fanns också det relativt folkrika bruksamhället Ytterstfors med sågverk, glasbruk och egen brukskyrka, som kom att byggas om till skola sedan Byske kyrka uppförts. När Byske socken bildades 1875 fanns inom dess gränser drygt 5500 invånare och 1925 nåddes toppnoteringen med drygt 10800 invånare. Byske älvdal utgör en kulturmiljö av riksintresse tack vare de talrika lämningarna från äldre jakt- och fångstkultur, samisk nomadkultur, 1800-talets kolonisationsepok och skogsbruket samt kyrkorna i Fällfors och Byske med Byske kyrkstad (AC 21).

Den nya kyrkan i Byske förlades till en höjd ovanför Byskeälven som kom att kallas Kyrkberget. Förutom det natursköna läget valdes platsen för att den låg mitt mellan Byske by och Byske affärscentrum med Ytterstfors sågverk och glasbruk. Efter 1900-talets bebyggelseutveckling och E4:ans dragning som skär genom samhället, upplevs kyrkan idag ligga i utkanten av samhällets västra del. Kyrkan omges av en bogårdsmur av kilad sten med grindstolpar av huggen sten. Innanför bogårdsmuren finns några planterade tallar och spridda cembratallar men inga gravar. Kyrkan är redan genom sin arkitektur imponant, men storslagenheten förstärks ytterligare genom kyrkans placering i fonden av den långa och raka Kyrkgatan. Vägen är kantad av en björkallé och leder från samhället genom tallskogen fram till kyrkan och gör sedan en ring runt kyrkotomten.

Ett hundratal meter närmare samhället i sydost ligger kyrkstaden och sockenstugan. Ursprungligen planerades en stor kyrkstad med hela 89 stugor och ett stort antal kyrkstallar. Detta genomfördes dock aldrig. Istället flyttades några tvåvånings kyrkstugor hit från Skellefteå kyrkstad och några kyrkstugor i en våning uppfördes. Idag består den lilla kyrkstaden av åtta faluröda kyrkstugor i en eller två våningar, huvudsakligen med timrad stomme, vita foder, dörrar och fönster samt sadeltak av pannplåt. Stallarna som också blev färre än planerat revs i mitten av 1930-talet. Sedan 1986 är kyrkstaden skyddad som byggnadsminne.

Ett stenkast nedanför (söder om) kyrkstaden, på andra sidan en gles tallskogsdunge, ligger *Gamla kyrkogården* vackert beläget intill Byskeälven. Den *Norra kyrkogården* återfinns ca 3 km från kyrkan vid samhällets norra utkant.

Begravningsplatserna

Den s.k. *Gamla kyrkogården* invigdes samtidigt som kyrkan 1872 och omges av en bogårdsmur av skalmurstyp i norr, öster och söder. I väster och nordväst avgränsas området med en häck, vilket markerar det område som utvidgades 1925. Häcken tillkom på 1960-talet och ersatte ett vitmålat trästaket. Entrén är belägen mot norr och markeras med grindstolpar av grovhuggen granit och grindar av smidesjärn som tillkom 1931. Terrängen sluttar lätt ner mot Byskeälven i söder, som till stor del skymms av högre och tätare vegetation i älvsnipan. Infarten från entrén mot gravkapellet är asfalterad, men i övrigt har kyrkogården grusgångar som leder runt den, rakt genom i öst-västlig riktning samt delvis i avrundade slingor i öster. Före utvidgningen mot väster låg gravkapellet mitt på kyrkogården. De två korsande gångar som möts där är i sin norra och västra del kantade av björkalléer. I övrigt består vegetationen av björkar, rönnar, enstaka buskar av hägg och syrén, samt en del rygghäckar.

Det åttakantiga gravkapellet/likboden är uppfört 1877. Byggnaden har ljusmålad stående locklistpanel, sexdelade krysspöfönster och tälttak täckt av dubbelfalsad skivplåt. Pardörren med speglar och överljus är brunmålad och har vita foder.

Öster om gravkapellet finns ett antal grusgravar kvar, omgärdade med stenram, häckar eller i ett par fall av smidesjärnstaket. Familjegravarna i områdets mitt dominerades tidigare av grusgravar omgärdade av häck men de ersattes 1972-75 av vidgade häckrum med gräsmatta för att förenkla skötseln. Området runt gravkapellet och i norra hörnet är ursprungligen allmängravfält, men områdena är delvis omgrävda och familjegravar inlagda. Väster om gravkapellet finns endast gravar i gräsmatta, indelade i gravkvarter, både med och utan rygghäckar. Kyrkogården har övervägande stående gravstenar, men väster om gravkapellet finns även ett stort antal träkors och järnkors och även en del liggande stenplattor. I kyrkogårdens sydvästra hörn, nära den brusande Byskeälven, finns kyrkokonstnären Torsten Nordbergs enkla liggande gravsten. Utöver de många järnkorsen i väster är gravkapellet och den östra delen med grusgravar, slingrande grusgångar och i högre grad bevarad äldre prägel särskilt värdefull.

Norra kyrkogården, fram till 1977 kallad Nya kyrkogården, invigdes 1934 och är anlagd efter ritningar av länsträdgårdsmästare Erik Söderling från 1931 (reviderade 1934). Denna friliggande begravningsplats ligger i nordöstra delen av Byske samhälle och omges av Byskebäcken och skog i norr och öster, ett industriområde med Futurumfabriken i söder och Storgatan i väster. E4:an passerar ca 200 m västerut och en del trafikbuller letar sig därför in mot kyrkogården. En bogårdsmur av kallmurad natursten med en björkrad längs insidan omger kyrkogården i väster och söder. I norr finns en bäckravin och en kort stenmur, samt en entré som i likhet med huvudentrén i väster har järngrindar med grindstolpar av huggna stenblock. I norr ligger även ekonomi-byggnader, medan parkeringar återfinns vid båda entréerna. Terrängen är plan på hela området. Infarten från norr ner till gravkapellet är asfalterad, liksom även planen runt gravkapellet och gångarna öster om det, men i övrigt är kyrkogårdens gångar grusade. Planen påminner en del om gamla kyrkogården, med två korsande björkalléförsedda gångar som möts vid gravkapellet. Trädslagen utgörs också huvudsakligen av björkar

och några rönnar, men ett område med tallar finns i sydost och nordost. Ett karaktärsdrag som skiljer kyrkogårdarna åt är att Norra kyrkogården domineras av rygghäckar. Några grusgravar med stenram finns längs den västra muren, men i övrigt finns enbart gravar i gräsmatta. Kyrkogården utvidgades öster om gravkapellet 1965 och 2001. Detta område har ett mer sentida uttryck med gravar lagda i rader utan rygghäckar och med asfalterade gångar. I nordost finns en minneslund, längst i öster fria gräsytor och området i sydost har karaktären av skogskyrkogård med höga tallar.

Det rektangulära gravkapellet är vitputsat och har skiffertäckt sadeltak. Det uppfördes 1938 efter ritningar av arkitekt Birger Dahlberg, Skellefteå, och präglas av en blandning mellan 20-talsklassicism och modernism. Taket och entréportiken är 20-talsklassicistisk medan byggnadens slutenhet och fönstersättning med högt placerade små fönster och ett stort fönster mot norr är tydligt modernistisk. År 1964 gjordes en tillbyggnad för likförvaring och sakristia i vinkel mot söder. Strax norr om begravningskapellet står en kvadratisk klockbock av vitputsad betong byggd 1977 efter ritningar av Bo Tjernström. Den harmonierar väl med gravkapellets stil. Från samma år är ekonomibygnaden samt personalbyggnaden i trä som placerats i norr utanför begravningsplatsen.

Kyrkan

Exteriör

Det första man slås av när man närmar sig den pampiga kyrkan är dess åttakantiga form. Centralkyrkotypen är mycket ovanlig i Övre Norrland, så varför byggde man så just här? Ursprungligen hade man tänkt sig en kyrka i likhet med moderkyrkan i Skellefteå, på grekisk korsplan med mittorn. Till slut förordade man dock en liksidig centralkyrka, med tanke på att en sådan antogs bli billigare i förhållande till hur mycket folk som skulle rymmas och dessutom få bättre akustik. Den skulle också bättre passa kyrkplatsen som var en högt belägen tomt som sluttade åt alla sidor. En förslagsritning upprättades 1868 av Anders Georg Boström som var stadsbyggmästare i Umeå. Den amatörmässiga ritningen var troligen uppgjord direkt efter en avbildning av 1700-talskyrkan Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm, vilken varit införd i Tidskrift för Byggnadskonst 1867. Utöver den oktagonala planformen kopierade Boström sockelpartiet med grupperingen av fönster och portal. Boströms förslag förändrades till nya ritningar i enlighet med gällande nyklassicistiska ideal av byggmästaren Anders Peter Nilsson i Stockholm, som därför i minst lika hög grad bör gälla som kyrkans arkitekt. Han gav kyrkan bl.a. en högre resning med dess tidstypiska senklassicistiska spira och förändrade fönstersättningen och portalens utformning. Kyrkan uppfördes åren 1870–1872 och byggdes av sten. Enligt Krister Malmströms avhandling gjordes detta av ekonomiska skäl då sten fanns i överflöd på orten medan välhugget timmer av god kvalitet skulle ha blivit betydligt dyrare på grund av transportererna.

Ovanpå granitsockeln och den åttakantiga bottenvåningen vilar en indragen åttakantig lanterninvåning. Båda våningarna är slätputsade och avfärgade i vitt, med kraftiga taklister och valmade tak täckta av falsad kopparplåt. Längst upp finns ett åttakantigt klocktorn av timmer, klätt med vitmålad liggande träpanel, rundbågade svarta ljudöppningar och tornur i alla fyra vädersträcken. Klocktornet kröns av en åttakantig spetsig spira med glob och kors. Byggnaden är orienterad efter en öst-västlig axel med kor i väster och huvudingång i öster (mot samhället), samt sidoingångar i norr och söder. De tredelade bruna trädörrarna har utskuren rombdekor och överljus, samt omges

av pilastrar som bär upp en arkitrav med fronton. Portalerna flankeras på bägge sidor av höga, smala, indragna och rundbågade fönster. Kyrkans övriga väggar har tre djupt indragna kopplade fönster av samma typ. Lanterninvåningen är något lägre. Varje väggsida har inskjutna fält i putsen och två kopplade lägre fönster av samma typ som sockelvåningens. I väster finns en utanpåliggande rektangulär sakristia med rundbågade små fönster, flackt valmat tak och enkel entré från södra kortsidan. Byggnaden avvattnas med ståndrännor och svartmålade stuprör i varje hörn.

Endast mindre förändringar av exteriören har skett genom åren. Den ursprungliga tanken att täcka taket med träspån ändrades vid uppförandet till täckning med järnplåt, men fr.o.m. 1961 har kyrkan kopparplåt, senast omlagd 1992. Åren 1955–1956 ommålades fasaderna med kalkfärg samt 1991 med kc-färg. Ett äldre vykort antyder att tornet ursprungligen hade mörk färgsättning och att grindstolparna var putsade och avfärgade i vitt. Handikappramper av granit samt smidesräcken vid huvudentrén tillkom 1988. Den största exteriöra förändringen är tillbyggnaden mot öster. Det började som ett närmast kvadratisk pannrum 1914, men utvidgades sedan till en rektangulär låg pannrumsbyggnad 1938, varefter den byggdes på med 1,4 meter och omgestaltades till sakristia 1955–1956. De tre västra korfönstren blev därmed skymda och murades igen. Utifrån har sakristian på baksidan emellertid mindre betydelse för helhetsintrycket eftersom den inte syns alls från kyrkans exponerade framsida.

Interiör

Genom ett kort vapenhus kommer man in i det åttakantiga kyrkorummet. Väggarna är vitputsade, innertaken vitmålade och ur de höga fönstren med klarglas flödar ljuset in. Kyrkorummet är mycket högt och blicken letar sig – imponerad av den stora volymen – gärna uppåt mot den dekorerade lanterninen. Uppåtsträvande är även de monumentala åttakantiga pelare som bär upp både lanterninen och läktarna i öster, norr och söder. Pelarna av trä avslutas med dekorativt snidade kapitäl, som bär lanterninens profilerade bjälklag. Ovanför det finns språkband med bibelord, en utskjutande konsollist samt väggar målade i bysantiserande stil i huvudsakligen rosa, med figurer föreställande de tolv apostlarna. De flankerar de kopplade fönstren med matt glas. I det plana taket över rummets mitt finns en målad silverduva (symboliserande den Helige Ande) inom oktagon med strålkran målade i bl.a. lejongult.

Läktarbarriärerna är ljusbeiga med rundbågade indragna speglar och mörkare överliggare. Den öppna bänkinredningen är orienterad mot koret i väster, och disponerad med mittgång och sidogångar. Bänkgavlarna är tresidigt avfasade uppåt och har rödbrunt ramverk och grå marmorerade speglar i samma form som fönstren. Altarringen är femsidig (halv oktagon) och genombruten med slanka balusterdockor som sammanbinds med arkadbågar. Predikstolen är åttakantig med inskjutna speglar och tältformat ljudtak med baldakin av genombrutna mönstersågade träornament. Den är placerad högt upp, runt den främsta pelaren i sydväst. Både predikstolen och altarringen är målade i ljusa nyanser av beige, grått och vitt. Detsamma är altaret och altaruppsatsen i nyrenässans. Den senare, med underrede och pilastrar som bär tre arkadbågar, ramar in de igenmurade fönsternischerna. Där ryms numera den monumentala altarmålningen i al seccoteknik, föreställande de åtta saligheterna ur Jesu bergspredikan. Målningen är utförd av konstnären och byskesonen Torsten Nordberg i hans karaktäristiska lätt kubistiska stil och typiska pastellfärger. Den ursprungliga orgelfasadens är bevarad på östläktaren, men kompletterad med ett ryggspositiv som dock smälter in ganska bra då det tar upp såväl orgelfasadens som läktarbarriärens formspråk. I mittgången finns en

stor malmkrona, men över och under läktarna hänger moderna mässingsarmaturer. Mellan pelarna under orgelläktaren har vita klädspaljéer satts upp. Golvet av furubräder är fernissat och mörknat av patina.

Interiören har genomgått kraftiga förändringar sedan byggnadstiden. Ursprungligen sträckte sig läktarna ända in mot koret. Sakristian var inbyggd under läktaren, till vänster om koret. I nischerna i altaruppsatsen fanns tre fönster och altarprydnad utgjordes av ett kors med svepning som tidigare stått i Ytterstfors brukskyrka (numera i Finnträsk kyrka). Bänkkvarteren var delvis disponerade som idag med mittgång och vända mot koret, men en korsformad gång ledde mot entréerna, längst fram var bänkarna vända mot mittgången och längst ut mot ytterväggarna var ett antal bänkar vända in mot kyrkans centrum. Predikstolen var ännu högre placerad än idag, i liv med läktarbarriären.

Vid en restaurering 1914–1916 tillkom det bysantiserande måleriet i lanterninen, utfört av konstnären Carl Magnus Lindqvist, Vännäs. Den fasta inredningen målades samtidigt i svagt blåa färgtoner. Centraluppvärmning med lågtrycksånga och elektrisk belysning installerades. Altarprydnaden avlägsnades och istället sattes ett målat glasfönster in i det mittersta korfönstret. Det var komponerat av Otto Wretling, Umeå, och föreställer den korsfäste Kristus med strålgans samt blommor i den nedre delen.

De största förändringarna av kyrkorummet i kyrkans historia skedde vid renoveringen 1955–1956 under arkitekt Birger Dahlberg, Skellefteå (vilken delvis byggde på ett äldre förslag, av arkitekt K. M. Westerberg, från 1946). Sakristian under ena läktaren ansågs vanprydande och revs. Istället byggdes pannrummet bakom koret ut och en ny sakristia ordnades där. Det innebar i sin tur att korfönstren skymdes och måste muras igen. Därför flyttades Wretlings korsfästelsemålning till sin nuvarande plats till vänster om koret och den kompletterades med en ny glasmålning till höger om koret, föreställande Kristi uppståndelse. Torsten Nordberg utförde både den nya glasmålningen och den triptyk som tillkom som ny altarmålning, samt den nya glasmålningen i sakristian med motivet Jesus i Getsemane. Båda läktarna på vardera sidan om koret revs också, vilket minskade antalet sittplatser kraftigt – ursprungligen hade kyrkan 1500 platser, idag bara 600 efter ytterligare borttagande av bänkar i bottenvåningen. Predikstolen, som hade rykte om sig att vara en av Sveriges högst belägna, blev genom borttagningen av läktarna fristående och sänktes samtidigt ca en meter. Bänkkvarterens disposition ändrades så att samtliga var vända mot altaret i väster och byggdes dessutom om för större bekvämlighet. Även på läktarna ändrades bänkuppställningen. Brudkammare, toaletter och kapprum inreddes vid huvudentrén i öster. Det inre korgolvet höjdes och hela korgolvet fick nytt trägolv medan övriga kyrkans gamla golv lades tillbaka och maskinputsades. I vindfången lades kalkstensplattor. Orgeln byggdes om med nytt orgelverk i befintlig fasad, kompletterad med nytt ryggpositiv. Ny elektrisk belysningsarmatur tillkom och alla oljefärgsytor målades om, delvis i nya kulörer.

År 1986 tillkom en kororgel och ett par bänkrader togs bort i samband med detta. Två år senare skapades ett kyrktorg under orgelläktaren, vilket medförde att ytterligare två bänkrader togs bort och att en skärmvägg med kapphyllor sattes upp som avgränsare. Predikstolen, altarringen och bänkarna målades om 1994. Bänkgavlarna fick då sin nuvarande mörkare färgsättning utifrån bevarad målning på läktarbänkarnas gavlar. Skyddsräcket på läktarbarriären tillkom samtidigt. Jordvärme installerades 1999.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

1800-talets kyrkobyggande i Sverige dominerades totalt av långhuskyrkor. Från seklets början till 1890 byggdes endast 35 centralkyrkor medan långhuskyrkorna kan räknas i hundratal. Den i Luleå stift finns ett fåtal centralkyrkor från 1800-talet, men de flesta av dem har det grekiska korset som planform. Bara Kalvträsk och Byske kyrkor har en polygonal form. Medan Kalvträsk enkla träkyrka skulle kunna betraktas som ett regionalt experiment inspirerat av länets rundlogar, är Byske kyrka mer arkitektoniskt genomarbetad och hör tydligt ihop med centralkyrkotraditionen. Till skillnad från Kalvträsk är Byske kyrka också mycket välbevarad utvändigt. Det pampiga höjdläget, den symmetriska utformningen och det solida byggnadsmaterialet i sten förstärker intrycket av kyrkan som en ”seren monolit”. Det epitetet har kyrkan fått av Krister Malmström, som i sin avhandling om centralkyrkor inom Svenska kyrkan beskriver anläggningen i sin helhet som ett ovanligt harmoniskt exempel på den okomplicerade centralkyrkoarkitektur som föregick mer sammansatta planer och ett rikare formspråk av den typ som Emil Langlet och andra centralkyrkoarkitekter använde sig av under 1870- och 1880-talen. Medan de ofta är uppförda i en blandning av livfull nyrenässans och nygotik har Byske kyrka en betydligt lugnare fasadverkan med sin släta vita puts, höga rundbågiga fönster, klassicistiska portaler och fina proportionering mellan vägg- och takarkitektur. Den regelbundna oktagonplanen är helt genomförd i såväl kyrkan som dess lanternin, spira, pelare och predikstol. Utvändigt har kyrkan huvudsakligen en senklassicistisk prägel, även om den grupperade fönstersättningen kan sägas tillhöra nyrenässansen och den spetsiga spiran tillhör ett nygotiskt formförråd. Spiran lyfter byggnaden genom att knyta samman kyrkans linjer till en harmonisk triangelform och förenar därmed de olika stilarnas uttryck på ett förtjänstfullt sätt. Kyrkans planform och arkitektoniska gestaltning i kombination med det för Övre Norrland relativt ovanliga byggnadsmaterialet sten gör kyrkan unik i stiftet. Till det höga värdet bidrar den samlade kyrkomiljön med kyrkstad och delvis välbevarad äldre friliggande kyrkogård.

Interiören är betydligt mer förändrad vilket delvis har minskat rummets arkitektoniska kvalitéer. De största förändringarna av kyrkorummets karaktär innebar rivningen av läktarna och flyttandet av sakristian 1955–56, vilket också medförde att korfönstren sattes igen och att ljusföringen ändrades i kyrkan. Kyrkorummets karaktär av lykta, med ljus som föll in jämnt från alla håll, minskade något, men borttagandet av läktare och sakristian öppnade samtidigt upp interiören på ett sätt som i viss mån kompenserar ljusbortfallet framifrån. Inrättandet av ett kyrktorg 1988 innebar att det tillkom en öppen yta längst bak i kyrkorummet som tenderar att bli uppställningsplats för diverse möbler av olika slag och kan upplevas som ett stökigt inslag i kyrkan. Denna yta skyms av en skärmvägg som genom sin utformning bryter av ganska mycket från kyrkans övriga karaktär och i någon mån stör kyrkans rena uttryck. Pelarna och vissa väggytor har klätts med väv, vilket också minskar kyrkans autenticitet och pelarnas verkan av arkitektoniska element.

De konstnärliga tillskott som skett, i huvudsak 1914, har visserligen minskat rummets autenticitet men samtidigt tillfört nya konstnärliga värden. Här bör man särskilt nämna Carl Magnus Lindqvists måleri och Otto Wretlings glasfönster, som båda har drag av jugendstil. Båda dessa konstnärer var också regionalt tongivande och flitigt anlitade. Även altarmålningen har konstnärliga kvaliteter och ett särskilt personhistoriskt värde mot bakgrund av att konstnären Torsten Nordberg, som var mycket produktiv som

kyrkokonstnär över hela landet, kom just från Byske. Han ligger också begravd här, på gamla kyrkogården.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkomiljön och byggnaderna

- Eftersom Byske kyrkomiljö som helhet är så innehållsrik och välbevarad har den ett högt värde som representant för det sena 1800-talets kyrkomiljöer i Norrland. Utöver kyrkan med sitt majestätiska läge och monumentala utformning är kyrkstaden, sockenstugan och den äldre begravningsplatsen viktiga delar av denna miljö.
- Exteriört är Byske kyrka mycket välbevarad. Kyrkan är unik i stiftet genom sin planform och arkitektoniska gestaltning, samt ovanlig genom byggnadsmaterialet då det vid denna tid annars mest byggdes kyrkor av trä i Övre Norrland.
- Trots senare förändringar har interiören fortfarande en tidsprägel som stämmer väl ihop med kyrkans ålder. Det beror till stor del på att mycket av originalinredningen finns kvar, såsom predikstolen, altaret, altarringen, altaruppsatsen, läktarbarriären och de höga åttakantiga pelarna med sina dekorativt snidade kapitäl. Dessa utgör tidstypiska och värdefulla minnen från snickeriepokens höjdpunkt.
- Den utsmyckning som tillkom vid 1914-1916 års restaurering har konstnärliga värden, i synnerhet lanterninens måleri av Carl Magnus Lindqvist och glasmåleriet (tidigare korfönstret) av Otto Wretling.
- Församlingens inventarier från Ytterstfors brukskyrka vidmakthåller kontinuiteten till traktens tidigare kyrka och har därför ett högt kulturhistoriskt värde.
- Den äldsta kyrkogården med det tidstypiskt och liksom kyrkan oktogonala gravkapellet, det slingrande gångsystemet, gravvårdarna från 1900-1920-talet, de många järnkorsen och området med grusgravar är historiskt värdefulla inslag i kyrkomiljön.

Litteratur- och källförteckning

Andersson, Inga-Lill. *Bilderbok från Byske*. Skellefteå 1991.

Andersson, Inga-Lill. "Kyrkokonstnären Torsten Nordberg." I: *Västerbotten, nr 4 1992*.

Bebyggelsehistorisk tidskrift. Övre Norrlands kyrkor. Nr 22, 1991. Uppsala 1992.

Bebyggelsen i Byske, Ytterstfors och Furuögrund. Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Skellefteå kommun, 13. Skellefteå 1983.

Begravningsplatsinventeringen 1979–1983. Inventeringsblanketter i Länsstyrelsens arkiv.

Malmström, Krister. *Centralkyrkor inom Svenska kyrkan. 1820–1920*. Stockholm 1990. (diss)

Norde, Manfred. ”Den kyrkliga utvecklingen”. I: Ernst Westerlund (red). *Byske socken. Bidrag till en bygdeskildring*. Byske 1958.

Västerbotten genom tiderna. Del 1. Kulturmiljöer av riksintresse i Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 2, 1991.

Inventeringsdatum: 2010-07-21

Ansvar karaktäristik och bedömning: Annika Lindberg, Historiska Hus AB och Andreas Grahn, Länsstyrelsen Västerbotten. Texten fastställd i feb 2012.

Rapport: Andreas Grahn

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

Byske kyrka uppfördes 1870–1872. Den har ett högt och majestätiskt läge på Kyrkberget, nordväst om nuvarande Byske samhälle. E4:an som skär rakt genom samhället passerar strax utanför bildens nedre högra hörn. Kyrkan är redan genom sin arkitektur imponerande, men dess storlagenhet förstärks ytterligare genom sin placering i fonden av den långa och raka Kyrkgatan, som kantad av en

björkallé leder fram till kyrkan genom tallskogen. Längre ned längs Kyrkgatan ligger sockenstugan samt kyrkstaden som är skyddad som byggnadsminne. Nedanför kyrkstaden mot älven ligger gamla kyrkogården som invigdes samma år som kyrkan. Ytterligare en begravningsplats, Norra kyrkogården invigd 1934, ligger ca 3 km härifrån, vid samhällets norra utkant. Den samlade kyrkomiljön har genom sitt rika och välbevarade innehåll ett högt värde som representant för det sena 1800-talets kyrkomiljöer i Norrland. Kyrkomiljön utgör en av värdekärnorna inom den vidsträckta riksintressemiljön Byskeälvens dalgång (AC 21). Satellitbild från Google Maps.

Den åttakantiga centralkyrkan är unik i stiftet genom sin planform och arkitektoniska gestaltning, samt ovanlig genom att vara uppförd i sten under en tid när det annars nästan enbart byggdes långhuskyrkor av trä i Övre Norrland. Kyrkan har ett senklassicistiskt lugnt och harmoniskt uttryck som skiljer den från senare centralkyrkor från 1870- och 80-talen. Då fick de mer varierade planer och rikare formspråk i nyrenässans och nygotik. Den goticerande spiran lyfter kyrkans linjer till en harmonisk triangelform och förenar de två stilarnas uttryck på ett förtjänstfullt sätt. Utvändigt är kyrkan mycket välbevarad, förutom tillbyggnaden av en sakristia på baksidan, vilket innebar att korfönstren måste muras igen. Högra fotot av sakristian: Mattias Burman/Västerbottens museum, 2003.

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

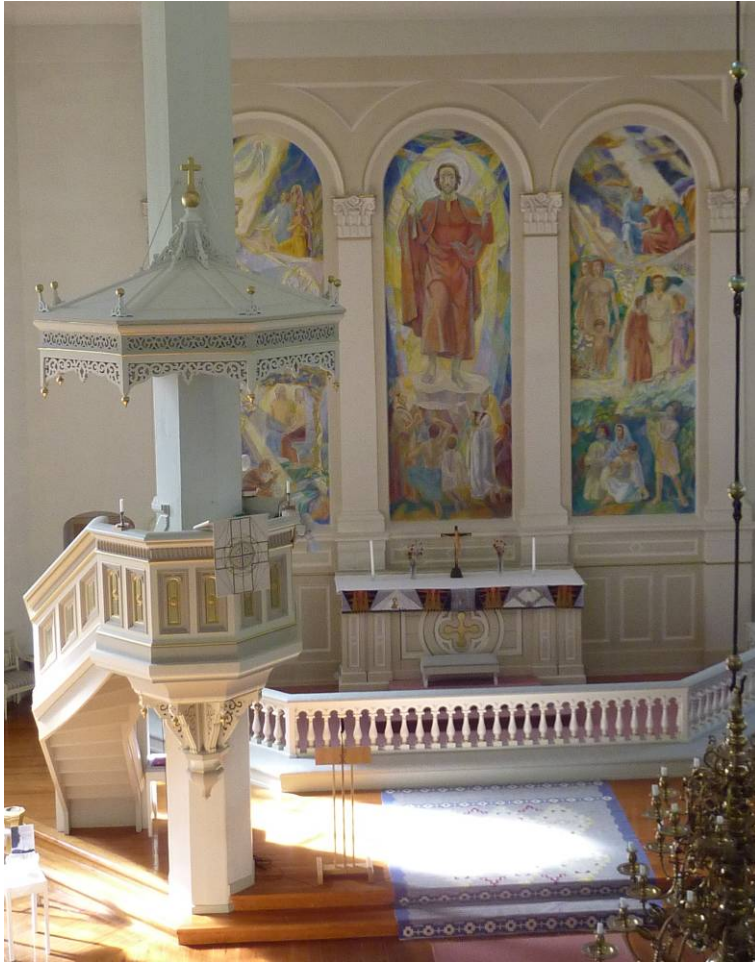
Kyrkorummet präglas av sin höjd och volym, den ljusa färgsättningen samt det rikliga dagsljus som flödar in från de höga fönstren åt alla håll samt från lanterninvåningens överljusfönster. Kyrkans åttakantiga form går igen i de höga pelarna, predikstolen, det upphöjda korgolvet och altarringen (halv oktogon – den andra halvan fortsätter symboliskt på den himmelska sidan bakom koret). Blicken söker sig gärna längs de höga pelarna upp mot lanterninen med sitt dekorativa listverk, språkband och figurmåleri. De största förändringarna i främre delen av kyrkorummet skedde vid 1950-talets renovering. Då revs läktarna som ursprungligen gick fram till de främre pelarna och sakristian under den vänstra främsta läktaren. En ny sakristia inreddes bakom korväggen, vilket gjorde att fönstren murades igen och ersattes av en ny altarmålning. Detta förändrade ljusföringen i kyrkan och minskade intrycket av läktarkyrka. Största förändringen i bakre delen av kyrkan är inrättandet av ett kyrktorg 1988, vilket medförde att de gallerliknande skärmväggarna tillkom. De utgör ett oroligt inslag i bakre delen av den annars så harmoniskt lugna kyrkobyggnaden.

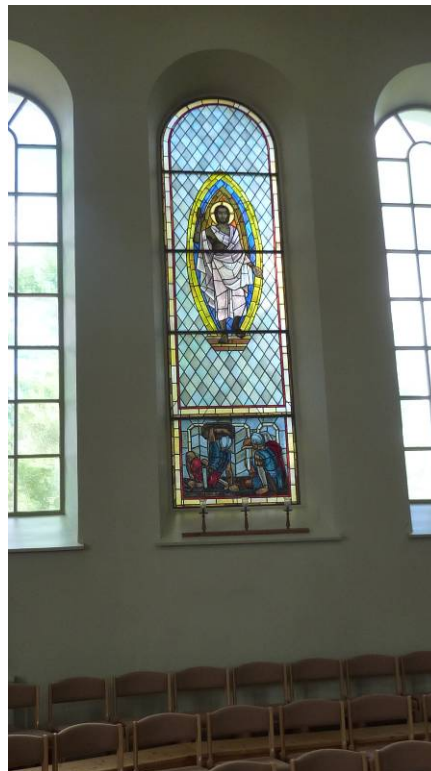
Måleriet i lanterninen tillkom vid restaureringen 1914–1916 och skapades av den regionalt tongivande konstnären Carl Magnus Lindqvist. I bysantiserande stil med jugendbårder återgav han de tolv apostlarna, samt den Helige andes duva med strålkran. Pelarnas kapitäl är dekorativt utförda i plattskärningsteknik vid kyrkans byggnadstid.

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

Altarringen och den oktagonala predikstolen utgör, tillsammans med kapitälerna på bilden ovan, tidstypiska inslag från snickeriepokens höjdpunkt. Även altaret och altarpuppans är från kyrkans byggnadstid. Bänkgavlarna är troligtvis original men i övrigt är bänkarna något ombyggda. Inredningens färgsättning är också delvis ändrad. Den till stora delar bevarade originalinredningen är mycket betydelsefull för kyrkans interiöra värden. Predikstolen är fortfarande högt placerat trots att den är sänkt en meter. Den monumentala altartriptyken är skapad av den produktive kyrkokonstnären Torsten Nordberg, som här fick arbeta i sin barndomskyrka. Målningen föreställer Jesu uppståndelse samt saligprisningarna ur Bergspredikan. Det fernissade golvet i bänkkvarteren tillför en känsla av patina.

Otto Wretlings glas-målning i jugendstil av den korsfäste Kristus tillkom som nytt korffönster 1914–1916, och ersatte den ursprungliga altarprydnaden i form av ett nyklassicistiskt kors med svepning. När nuvarande sakristian tillkom 1955–56 flyttades glas-målningen till sin nuvarande plats och kompletterades på motsvarande sida om koret med en ny glasmålning utförd av Torsten Nordberg. Den föreställer Kristi uppståndelse. En dopplats ordnades här 1967, men gjordes om till körplats 1991.

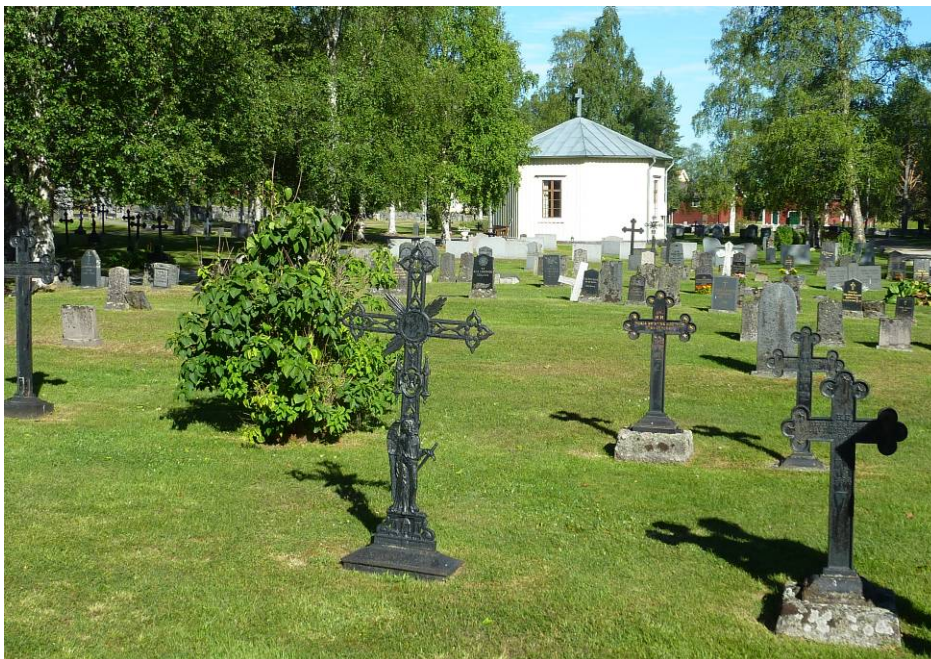
Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

1988 togs två bänkrader bort under orgelläktaren och ett kyrktorg anordnades, avgränsat med en skärmvägg. Detta utrymme ger idag ett något stökigt intryck, med förvaring och uppställning av allsköns möbler i olika stilar. En upprensning vore önskvärd.

Byske kyrkstad, intill Kyrkgatan som leder fram mot kyrkan, består av 8 hus i olika utföranden. De större flyttades hit från Skellefteå kyrkstad, medan de mindre byggdes efter tydliga direktiv för utförandet. Kyrkstaden växte upp på 1870-talet och är sedan 1986 skyddad som byggnadsminne. De kyrkstallar som hörde till kyrkstaden revs i mitten av 1930-talet.

Ett stenkast nedanför kyrkstaden, på andra sidan en gles tallskogsdunge, ligger gamla kyrkogården vackert beläget intill Byskeälven. Den anlades 1872, utvidgades mot väster 1925 och lades till stora delar om (bl.a. grus till gräs) på 1970-talet. I den västra delen med allmänfält finns påtagligt många trä- och järnkors. I bakgrunden skymtar gravkapellet.

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

Det tidstypiska och liksom kyrkan oktagonala gravkapellet från 1877 utgör den centralpunkt i kyrkogården som de korsande grusgångarna med björkalléer leder fram till.

Den östra delen av gamla kyrkogården är mest välbevarad, med slingrande grusgångar och en del grusgravar, omgärdade av stenram eller häckar. Utsikten mot Byskeälven skymms delvis av vegetation.

Två grusgravar har gjutjärnstaket, bl.a. denna som tillhör brukspatron Nils Lundström och hans lille son Carl Axel. Graven är kulturhistoriskt värdefull och har högsta klassning i den kyrkogårdsinventering som Västerbottens museum utförde 1992.

Byske kyrka, Skellefteå kommun, Västerbottens län

Norra kyrkogården (t.o.m. 1977 benämnd Nya kyrkogården) ligger vid samhällets norra utkant, ca 3 km från kyrkan. I söder ligger Futurumfabriken och ett stenkast västerut passerar E4:an. Kyrkogårdens lugn störs därför i viss mån av buller. Den äldsta delen från 1934 ligger i väster, medan delen öster om gravkapellet är utvidgad 1965 och 2001. Ett tydligt karaktärsdrag i den äldre delen är ryggäckarna. Satellitbild från www.maps.google.se.

Precis som på gamla kyrkogården leder en grusgång med björkallé mitt genom den långsträckt kyrkogården fram mot gravkapellet. Foto: Mattias Burman/Västerbottens museum, 2003.

Det rektangulära gravkapellet med slät vit puts och skiffertäckt sadeltak är uppfört 1938 efter ritningar av Birger Dahlberg, i en blandning av modernism och 1920-talsklassicism. Fönstersättningen och byggnadens slutenhet är modernistisk medan entrén andas klassicism. Det stora fönstret längst fram till vänster saknar omfattningar på typiskt modernistiskt sätt. En utbyggnad i vinkel tillkom 1964 och 1977 uppfördes klockbocken som harmonierar väl med gravkapellets stil. Interiörfoto: Mattias Burman/Västerbottens museum, 2003.